

LES INSCRIPCIONS LLATINES DEL MAUSOLEU DE BELLPUIG. *CUIQUE SUUM* (‘A CADASCÚ EL QUE ÉS SEU’)¹

per Joan Carbonell i Manils
Universitat Autònoma de Barcelona

L’EPIGRAFIA DEL MAUSOLEU DE BELLPUIG

Des de 1842 a l’església parroquial de Bellpuig (Lleida) es pot admirar el conegudíssim mausoleu de la primera meitat del s. XVI construït per albergar les restes de Ramon III Folc de Cardona-Anglesola i Requesens (1467-1522), baró de Bellpuig, que va morir essent virrei de Nàpols (1509-1522), un monument de marbre de Carrara del més pur estil renaixentista italià. Existeix una publicació molt recent del Dr. J. Yeguas² que en fa una anàlisi molt exhaustiva aprofundint tant en els aspectes artístics –descripció, models, àmbits de producció– com en els historiogràfics –motiu de la construcció, muntatge, trasllats diversos, documentació gràfica, etc.

En aquesta nota no pretenc, doncs, entrar en cap mena d’anàlisi artística de l’obra, cosa que a més de ser una gosadia, no afegiria res de significatiu a l’anàlisi esmentada. Em fixaré exclusivament en l’epigrafi que l’adorna, un aspecte que ha estat poc estudiat –o potser caldria dir, ‘parcialment’ estudiat– i que m’ha dut a proposar una nova hipòtesi sobre l’origen de les inscripcions, que acaba de forma taxativa amb la *communis opinio* mantinguda fins avui pels diferents epigrafistes que l’han analitzada.

1) Aquest article és la síntesis d’un altre actualment en premsa J. CARBONELL, “CIL II 3001 (= CLE 1139), un epígraf recentior”, en J. GÓMEZ PALLARÉS, J. DEL HOYO, M. LIMÓN, C. FERNÁNDEZ (eds.), *Ex officina: literatura epigráfica en verso*, SPUB de la Universidad de Sevilla

2) J. YEGUAS GASSO, *El mausoleu de Bellpuig. Historia i art del renaixement entre Nàpols i Catalunya*, Bellpuig 2009, d’on he extret la major part de notícies històriques d’aquesta nota.

A banda i banda de la base del mausoleu, en els cossos laterals, a l'interior de dues teles sostingudes per dues parelles d'angelets, es poden llegir sengles magnífiques inscripcions en llatí. La de l'esquerra diu (fig. 1):

SERVAVI THALAMVM GENIO, DVLCISSIME CONIVX,
SERVANDVS NVNC EST PRO THALAMO TVMVLVS.

[Traducció: “He servat el tàlem per al teu Geni, espòs dolcíssim;
ara em cal servir el túmul (sc. ‘la tomba’) en comptes del tàlem”]

Figura 1

La de la dreta diu (fig. 2):

ORNASTI ET MANES LACRIMIS, MISERABILIS VXOR,
HAUD OPTARE ALIAS FAS ERAT INFERIAS.

[Traducció: “Has honorat amb llàgrimes els meus Manes, dissortadíssima esposa;
no m’era llegut desitjar unes altres exèquies”]

Figura 2

Si ens atenem al missatge d'ambdós textos, ens adonem a primer cop d'ull que els fragments volen reproduir un breu diàleg fictici entre l'esposa del difunt, Isabel de Requesens, i el baró mort, Ramon III Folc de Cardona-Anglesola, sense esmentar-ne explícitament els noms, detall del tot prescindible si tenim en compte que a l'àtic del monument hi ha un altre epígraf on consten totes les 'dades' que expliquen i contextualitzen el missatge de les inscripcions de la base. És així que la inscripció de l'àtic diu:

*RAIMVND0 CARDONAE QVI REGNVN NEAPO/LITANVM
PREROGATIVA PENE REGIA TENENS / GLORIAM SIBI EX MAN-
SVETVDINE COMPARAVIT / ISABELLA VXOR INFELIX MARITO
OPT(imo) FECIT / VIX(it) ANN(is) XXXXXIII [sic] MENS(ibus) VII
Dieb(us) VI / ANN(o) MDXXII*

[Traducció: “En honor de Ramon de Cardona, que es va guanyar la glòria gràcies a la moderació amb què va governar el regne de Nàpols com a virrei. Isabel, la muller infeliç, va manar erigir (aquest monument) al seu excel·lent espòs. Va viure cinquanta-quatre anys, set mesos i sis dies. Any 1522”].

Isabel de Requesens (ca. 1495/6 – 1532), esposa i cosina del baró, trenta anys més jove que ell, va ser una dona d'una bellesa tan excepcional, que el cardenal Bibbiena li'n va encarregar un retrat a Giulio Romano, el deixeble de Rafael, per al rei Francesc I de França.³ A la mort del baró, Isabel, com a marmessora del difunt, emulant els costums de l'època, va encarregar un mausoleu de marbre a l'escultor napolità Giovanni Marigliano da Nola, perquè fos instal·lat en la primera capella del costat de l'epístola de l'església del convent de Sant Bartomeu de Bellpuig.⁴ El convent, fundat pel propi baró el 1509 a la seva ciutat natal, havia estat confiat als franciscans (detall important com veurem després), que el van ocupar amb interrupcions fins a 1835. Seguint els dissenys de la vídua, el mausoleu va ser esculpit enterament a Nàpols i va arribar desmuntat al port de Salou (Tarragona) a la fi de juliol de 1530. Traslladat peça a peça fins a Bellpuig, es va muntar en tres mesos; solament llavors va arribar el cadàver del duc, que havia romàs en el Castel Nuovo napolità i que va ser sepultat a l'església del convent el 15 de març de 1531.

Les dues primeres inscripcions a què ens hem referit –a diferència de la tercera– estan escrites en vers, tot seguint l'estrofa que en poesia llatina clàssica anomenem díctic elegíac, és a dir, la combinació consecutiva de dos versos –un hexàmetre i un pentàmetre dactílics–, construïts sobre una seqüència fixa de síl·labes llargues i síl·labes breus que constitueixen dues unitats anomenades dàctil (llarga-breu-breu) o spondeu (llarga-llarga).

3) Aquest retrat es pot contemplar avui dia al museu del Louvre (París).

4) Sobre el convent, a més de l'obra de Yeguas vegeu M. CARBONELL BUADES, *Convent de Sant Bartomeu de Bellpuig*, Barcelona 1994.

LA HISTÒRIA TRANSMESA.

Hi ha dues raons que sempre han fet pensar els estudiosos que aquest parell de dístics elegíacs no eren pas de creació coetània a la construcció del monument, sinó que corresponien, de fet, a la còpia renaixentista d'una inscripció llatina antiga –datable entre els segles I aC i I dC–, que hauria estat descoberta i conservada en algun indret d'Aragó (Saragossa?) amb anterioritat a la data d'erecció del mausoleu i que, amb posterioritat a la seva descoberta, hauria desaparegut, sense que mai més ningú no l'hagi trobada.

Per què s'han tingut sempre per inscripcions d'època antiga? En primer lloc, per la perfecció formal de la seva composició, que fa pensar més en una producció romana que no pas en una producció del segle XVI. Així, entre altres detalls lingüísticoestilístics, els comentaristes moderns n'han subratllat el caràcter dialogat i simètric; la mestria de l'autor anònim en l'ús de les antítesis entre els conceptes *Genio* (l'esperit protector de cada individu que neix i mor amb ell) i *Manes* (la representació de l'ànima del difunt) o entre *thalamum* i *tumulum*; l'ús de la bella paronomàsia entre aquests dos mots; l'existència d'un nombre suficient de paral·lels literaris i epigràfics antics que l'insereixen de ple en la tradició funerària romana antiga, etc.

En segon lloc, per la forma com ens han pervingut els textos, fet que reblaria la hipòtesi de partida de la seva romanitat. És així que la primera vegada en què tenim notícia de l'existència de la suposada inscripció romana és en l'obra impresa de L. A. Muratori,⁵ un catàleg de totes les inscripcions llatines antigues que es coneixien a mitjan segle XVIII (fig. 3). L'autor diu que la coneix de forma indirecta *e schedis P(atris) Cattanei, Minoris Observantis*, és a dir, 'a partir de les fitxes del Pare Cattaneo, de l'Orde Franciscà'.

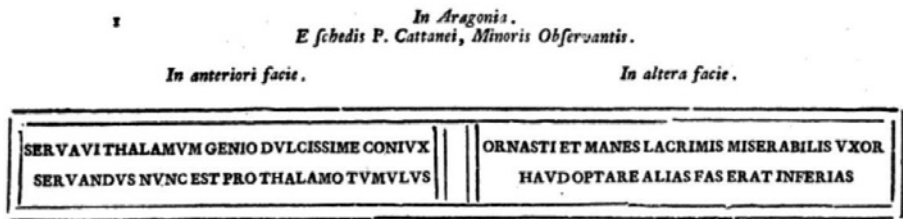

Figura 3

5) L. A. MURATORI, *Novus thesaurus veterum inscriptionum in praecipuis earumdem collectionibus hactenus praetermissarum*, 4 vols., Mediolani 1739-1742, III (1740), pàg. 1428 núm. 1.

Muratori, a més, il·lustra els textos amb una mena de dibuix esquemàtic que els distribueix en dues parts i hi afegeix dues indicacions sobre la seva col·locació –*in anteriore facie / in altera facie*, és a dir, ‘en la cara anterior / en l’altra cara’– donant entenent que es tracta d’una placa opistògrafa, és a dir, una mateixa superfície gravada per les dues cares; a més anota una indicació sobre el lloc on es conservava aleshores –*in Aragonia* ‘a l’Aragó’–.⁶

Muratori, en efecte, no hauria vist la placa amb els seus ulls i hauria actuat com a transmissor indirecte; d’acord amb les seves indicacions, només l’hauria vista el Pare Cattaneo, que n’hauria copiat els textos en un recull de fitxes epigràfiques –que encara no ha estat identificat avui dia i que, per tant, es dona també per perdut–.⁷ A partir de Muratori tots els epigrafistes que han tractat la inscripció en els tres darrers segles han donat per bona la informació primigènica –i la que posteriorment s’hi va anar afegint–, atribuint al pare franciscà la responsabilitat d’haver-la vista i transmesa i no posant mai en dubte la seva antiguitat clàssica.

En el supòsit, doncs, d’acceptar l’antiguitat de la placa, caldria pensar que en el moment de fer el mausoleu de Ramon Folc a Nàpols, Isabel de Requesens o algú del seu cercle hauria tingut notícia de la inscripció trobada i conservada a Saragossa (!) amb anterioritat a 1530; hauria preferit aquests textos a d’altres existents del mateix caire, i finalment els hauria triat perquè fossin reproduïts en la base del monument. A continuació, amb el subseqüent trasllat del mausoleu especejat –dut a terme el 1531, primer per mar, des de Nàpols a Salou i després per terra des de Salou a Bellpuig– els textos haurien arribat a l’església del convent de Sant Bartomeu per embellir la tomba de l’espòs dissortat.

Tanmateix, aquesta història té un parell de punts poc explicables: per una banda, sembla força improbable que a Nàpols es conegués un epígraf ‘aragonès’ (ni que fos en versió manuscrita) que s’adeqüés a la perfecció a la voluntat de l’esposa del difunt, fins al punt que aquesta l’hagués tingut en compte en el moment de redactar dos epigrames funeraris en honor del baró difunt. És clar que, tot i la seva perfecció estilística i formal, res no el fa especialment idoni per reflectir cap tret singular dels personatges implicats o de la seva relació; vull dir que el ‘missatge’ tant pot ser aplicat a la parella Ramon-Isabel com a qualsevol altra. Per una altra banda, no sembla lògic pensar que la virreina de la ciutat seu d’una de les corts renaixentistes més importants de mitjan segle XV fins a mitjan segle XVI (lligada

---

6) Val la pena notar que la ubicació concreta a la ciutat de Saragossa no apareix en aquesta primera obra; en realitat, no serà fins mitjan segle XIX que E. Hübner en el segon volum del *Corpus Inscriptionum Latinarum* (= *CIL* II 3001) *motu proprio* en concretarà la localització a la ciutat, òbviament sense haver-la vista mai.

7) Sobre el problema complex de les *schedae Cattanei* es pot veure H. GIMENO, “Novedades sobre los estudios epigráficos en España en los siglos XVI-XVIII. Manuscritos y epigrafía. Metodología: el ejemplo del Ms. Cattaneo”, en *La antigüedad como argumento II. Historiografía de arqueología e historia antigua en Andalucía*, Sevilla 1995, pàg. 99-120; M. SGHEDONI, “Il ms. Estero 111 della Bibliotheca Estense Universitaria di Modena”, en C. FRANZONI, *Il ‘Portico dei marmi’. Le prime collezioni a Reggio Emilia e la nascita del Museo Civico*, [Documenti per la storia delle arti, dell’archeologia e delle scienze a Reggio Emilia; 7], Reggio Emilia 1999, pàg. 129-131.

estretament, això sí, a la corona catalanoaragonesa), no confiés a algun bon poeta local neollatí la redacció *ex novo* dels versos de l'epígraf.

Hi ha encara altres detalls curiosos que fan grinyolar la hipòtesi de l'antiguitat dels textos. En primer lloc, el fet que en una inscripció tan cuidada no es registri el nom del difunt ni el de la seva esposa. Tota epigrafia funerària serveix per deixar constància, si més no, del nom del difunt i, molt sovint, també del de qui li dedica el record i que acostuma a ser qui finança la construcció del monument; en casos similars, solament aquest detall hauria bastat per portar-nos a postular, com a mínim, l'eventual estat fragmentari de la inscripció. En segon lloc, no existeixen paral·lels antics de plaques opistògrafes funeràries pensades per ser llegides simultàniament en un mateix monument; el fet de gravar una placa per ambdues cares normalment obeeix a una qüestió de reutilització d'una peça quan ha deixat de complir la finalitat per la qual havia estat gravada la primera vegada i, per tant, implica dos moments consecutius en el temps, no pas simultanis com succeiria en el cas que ens ocupa; explicar aquest fet ens duria a imaginar un monument funeràri del tot estrany. En tercer lloc, el fet que sigui un text que ens hagi arribat per transmissió unipersonal (Cattaneo), indirecta (Muratori) i que se n'hagi perdut no solament la peça de suport material sinó també el document manuscrit que la recull podria fins i tot fer-nos plantejar la hipòtesi de la seva falsedat; és a dir, podríem pensar que els epígrafs antics mai no van existir en forma material i que foren transcrits per Cattaneo a partir d'algun manuscrit anterior a 1531, que els esmentava com a bons.⁸ És evident que qualsevol intent en aquesta direcció ha estat frenat precisament per la perfecció de la composició i l'existència de suficients paral·lels epigràfics antics, que ja hem esmentat.

LA HISTÒRIA VERITABLE

¿I si la història dels epígrafs fos una altra? Imaginem per un moment que, a la mort del baró, Isabel de Requesens, alhora que encomana la construcció del mausoleu a Giovanni da Nola, també encarrega a algun poeta de la cort napolitana la confecció de dos dístics per ornamentar-lo. És a dir, imaginem que les inscripcions són coetànies al monument i pensades *ad hoc*.

Només tenint en compte aquest supòsit, immediatament se'ns resolen alguns dels problemes que hem tingut, en considerar que les inscripcions eren còpia d'uns epígrafs romans antics. No es tractaria, en efecte, d'una placa opistògrafa, ja que, com es pot observar en el monument, els dos textos són visibles simultàniament a banda i banda de la base, amb la qual cosa el diàleg espòs difunt –

---

8) Sobre la pràctica de la falsificació epigràfica es pot consultar recentment J. CARBONELL – H. GIMENO, "El *Corpus Inscriptionum Latinarum* ante los falsos. Un largo camino del menoscabo a la valorización" en J. CARBONELL – H. GIMENO – J. L. MORALEJO (eds.), *El monumento epigráfico en contextos secundarios. Procesos de reutilización, interpretación y falsificación*, Bellaterra 2011; i M. MAYER, "Creación, imitación y reutilización de epígrafes antiguos: una discreta huella de la historia de las mentalidades", *ibidem* pàg. 139-159.

esposa dedicatària queda perfectament distribuït. Se soluciona el handicap de la manca d'identificació dels implicats en el diàleg, ja que els seus noms apareixen inconfusiblement en la inscripció de l'àtic del monument. I fins i tot el dibuix en què Muratori inclou els dos textos (fig. 3) pren una nova dimensió: en efecte, el dibuix de l'italià reproduiria esquemàticament la distribució dels textos en el monument, deixant entre ells un espai buit (molt minso, perquè és el que menys interessa a l'epigrafista) que correspondria a l'espai ocupat en el mausoleu pel relleu que representa la batalla de Massalquiver en què havia participat el difunt; això ens faria pensar que la *scheda Cattanei* que ell esmenta com a font reproduiria la col·locació dels textos a la base del monument i que, en conseqüència, les indicacions *in anteriori facie / in altera facie* serien de collita pròpia, en mal interpretar l'eventual dibuix de Cattaneo.

Si això fos així, ara només faltaria saber quan, com i per què Giambattista Cattaneo hauria tingut oportunitat d'atansar-se a la peça i copiar-la, i així 'enganyar' Muratori, que va ser un usuari confés dels seus apunts epigràfics per redactar el seu *Novus thesaurus*. Cattaneo (Reggio Emilia 1640 – 1709) va ser un franciscà amant de l'antiquària, que va recórrer Espanya a la fi de la dècada de 1670, acompanyant com a secretari el Ministre General de l'orde, el pare José Jiménez Samaniego (que va ocupar el càrrec entre 1676 i 1682), amb la finalitat d'eradicar els abusos que s'havien introduït en l'orde sobretot a Espanya i França. Els anys del govern de Samaniego, Cattaneo els va passar gairebé permanentment a Espanya excepte períodes discontinus en què va passar per Bolonya, Roma i Reggio dell'Emilia, on va acabar instal·lant-se definitivament al novembre de 1682, després de deixar el càrrec de Secretari General.

Malauradament no tenim notícies documentals del pas i estada de Samaniego i Cattaneo en el convent de Bellpuig, cosa que ens ajudaria a tancar definitivament el cercle. No obstant això, atenent a l'objectiu de reformar l'orde que els ocupava, és molt probable que en alguna de les visites apostòliques als convents de l'orde o en alguna de les seves múltiples anades i vingudes d'Itàlia a Madrid no només visitessin el convent de Bellpuig, sinó que fins i tot s'hi allotgessin. Bellpuig està en la ruta natural Barcelona – Lleida – Saragossa; el convent era un establiment franciscà de força importància que pel seu origen va estar lligat permanentment a l'alta noblesa catalanoaragonesa.

Així, doncs, és gairebé obligat pensar que Cattaneo va veure el monument en alguna ocasió i que, interessat a recollir inscripcions (preferentment antigues, però no exclusivament), no va deixar de copiar dos preciosos dístics elegíacs de sabor clàssic que encara es poden llegir al peu del monument. També hauria dibuixat presumiblement la seva disposició, a banda i banda del cos central (d'aquí el dibuix de Muratori); no hauria copiat, però, la dedicatòria de l'àtic que, de fet, no tenia cap valor, ni literari ni òbviament antic; tampoc no tenia necessitat

d'explicitar si es tractava d'un text antic o modern, perquè es tractava d'unes anotacions personals. Lluny de tenir coneixements geogràfics precisos, potser sí que hauria anotat la ubicació *in Aragonia* referint-se a una zona equidistant entre Barcelona i Saragossa o, més senzill, a l'antic regne d'Aragó, com era coneguda habitualment la zona.

Contràriament, res no ens indica que la confusió d'aquestes inscripcions amb epígrafs antics sortís de la seva ploma de forma voluntària; era impossible a la vista del monument. Més aviat, hem de pensar que els dos textos bellpugencs quedarien barrejats amb altres epígrafs antics copiats en aquesta zona compresa entre Catalunya i Aragó. Arribats a les mans de Muratori entre el conjunt de *schedae*, aquest els hauria considerat antics (la composició és perfectament assimilable a exemples clàssics de l'epigrafia mètrica llatina) i els hauria col·locat entre les inscripcions 'aragoneses' interpretant l'eventual disseny de Cattaneo com una placa opistògrafa.

★ ★ ★

Després d'haver estudiat altres episodis relacionats amb la transmissió manuscrita d'epigrafia llatina durant els segles XV-XVII (que ara haig de passar per alt), estic convençut que ens trobem davant de dues inscripcions de factura clàssica, sí, però que no són en absolut còpia d'uns textos d'època antiga, com ha estat afirmat fins ara, sinó que foren pensades i creades en el moment de la construcció del mausoleu, per algun poeta neollatí napolità a instàncies d'Isabel de Requesens. La confusió que m'ha dut a dedicar temps a aquesta anàlisi s'hauria produït gràcies a una sèrie de males interpretacions de Muratori a partir d'un document 'ingenu' de G. B. Cattaneo, que han crescut imperceptiblement a mesura que la crítica posterior ha usat els textos (de vegades, de forma interessada) per reblar o corroborar hipòtesis del tot variades. Això ens ha de fer estar alerta a l'hora d'acceptar sense anàlisi crítica el que ens ha estat transmès per l'autoritat sempre lloable dels que ens ha precedit, sobretot quan es tracta de qüestions que presenten disfuncions importants.

Restituïm, doncs, els textos a la tomba del baró i llevem-los dels *corpora* epigràfics antics. *Cuique suum*.

Bellaterra (Cerdanyola del Vallès), juny de 2012